

Jan Birger Jansen – en grå eminense som har satt spor

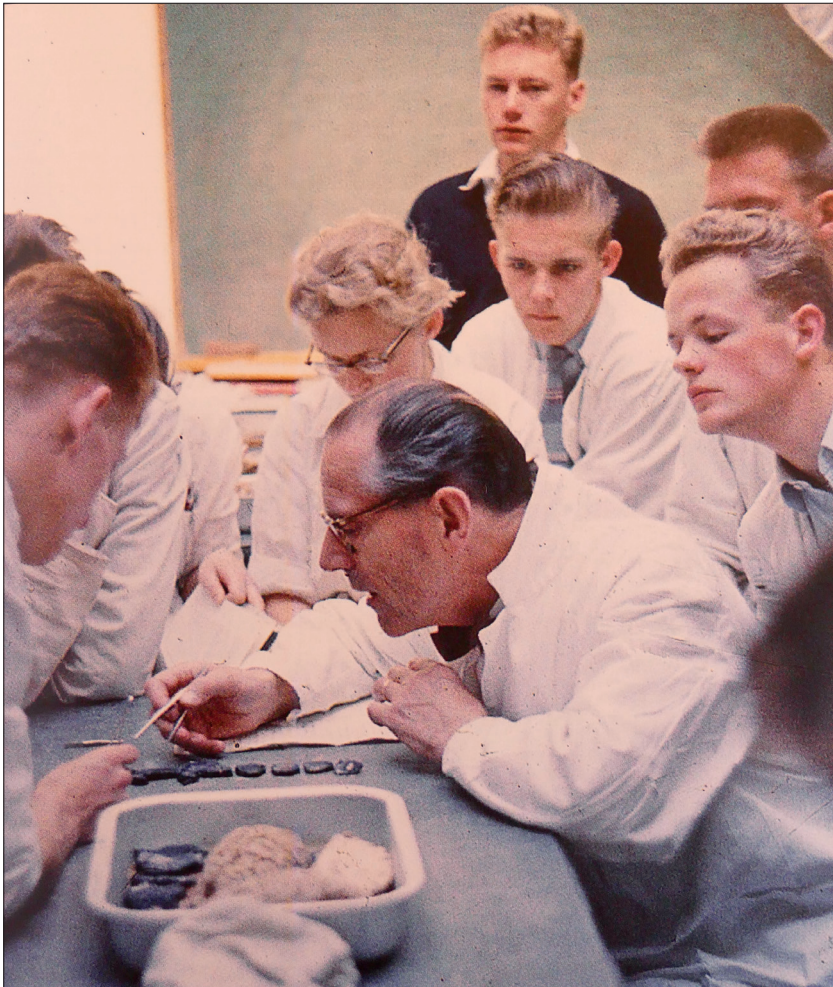
Michael 2018; 15: Supplement 22, 34–42.

*Professor Jan Birger Jansen (1898–1984) startet den nevrovitenskapelige aktiviteten ved Anatomisk institutt, Universitetet i Oslo og la grunnlaget for den internasjonalt berømte «The Oslo School of Neuroanatomy». Han publiserte en rekke viktige artikler og bøker innen komparativ nevroanatomi, ikke minst om hjernen hos hvalene. To artikler han skrev sammen med Alf Brodal har blitt epokegjørende for vår forståelse av lillehjernen. I 21 år var han instituttbestyrer ved Anatomisk institutt og bidro sterkt til å gi instituttet dets sentrale posisjon. Mer ukjent, men minst like viktig, var Jansens innsats under annen verdenskrig. Han arbeidet meget aktivt i den sivile motstandsbevegelsen, hadde i en lang periode nærmest eneansvaret for produksjonen og distribusjonen av motstandsbevegelsens kanskje aller viktigste illegale avis, *Bulletinen*, og han spilte en viktig rolle i den indre «Kretsen», i Koordinasjonskomiteen, i Informasjonskomiteen og etter hvert i Hjemmefrontens ledelse.*

Bakgrunn

Professor Jan Birger Jansen (fig. 1) var en sentral person ved Anatomisk institutt ved Universitetet i Oslo. Han fortsatte å komme til instituttet helt frem til han døde 86 år gammel, men var preget av demensutvikling gjennom de siste årene. Han snakket aldri om sine bedrifter, men hadde gjennom nesten hele livet stor innflytelse på mange områder. Han spilte en viktig rolle i utviklingen av norsk nevrobiologi, og i ettertid har det vist seg at han sto sentralt i norsk motstandsarbeid under krigen. Denne artikkelen gir noen glimt fra hans historie. Teksten bygger på et tidligere innlegg i Norsk nevrologisk forenings medlemsblad *Axonet* (1).

Jansen ble født i 1898 i Horten, der faren var marinelege. Han tok medisinsk embetseksamen i Oslo i 1924. Året etter ble han ansatt som Prosektor ved Anatomisk institutt. Professor Kristian Emil Schreiner var

Figur 1. Professor Jan Birger Jansen gjorde seg bemerket både som hjerneforsker, lærer og motstandsmann. Her underviser han hjerneanatomi for interesserte medisinstudenter. Foto: Øivind Larsen, 1958.

instituttbestyrer. Det var han som anbefalte Jansen å begynne med forskning innen nevroanatomi. Flere andre hadde vært interessert i nevroanatomi ved instituttet, men Jansen var den som startet med nevrobiologisk grunnforskning ved Universitetet i Oslo. Slik la han grunnlaget for den senere så berømte «Oslo-skolen i nevroanatomi». Han omtales ofte som Jan Jansen senior – eller «Store-Jan» – siden sønnen Jan Kristian også gjorde karriere i nevrobiologisk forskning og ble professor i fysiologi.

Nevroanatomi

I 1927–28 fikk Jansen stipend fra Rockefeller Foundation og reiste til USA. Han tilbrakte 2 år hos den berømte Professor Charles Judson Herrick (1868–1960) i Chicago. Herrick var kanskje den fremste amerikanske forskeren innen komparativ nevroanatomi. Etter oppholdet i Chicago gjorde Jansen en studiereise til en annen verdenskjent ekspert på komparativ nevroanatomi, Professor Cornelius Ubbo Ariëns-Kappers i Amsterdam. Vel tilbake i Oslo bygde Jansen opp Hjernelaboratoriet ved Anatomisk institutt, igjen med midler fra The Rockefeller Foundation. Naturlig nok hadde forskningen et fokus på komparativ nevroanatomi, og i god norsk tradisjon studerte han bl.a. slimål (*Myxine*). I 1931 tok han medisinsk doktorgrad på avhandlingen «The brain of *Myxine glutinosa*».

Hjernelaboratoriet var først et rent forskningslaboratorium, men på 1930-tallet grunnla Jansen den første nevropatologiske service i Norge. Den var lokalisert i Hjernelaboratoriet, sammen med den eksperimentelle nevroanatomiske forskningen. For å bygge opp nevropatologisk kompetanse reiste han på flere utenlandsopphold, bl.a. til Tyskland. I årene 1930–1943 hadde Hjernelaboratoriet 542 patologiske hjerner til undersøkelse (2). Jansen skrev i denne perioden også en rekke nevropatologiske artikler, noen av dem sammen med nevrologer. Han publiserte for eksempel om nevropatologiske funn ved epilepsi sammen med Haakon Sæthre (som var sjef på Psykiatrisk avdeling på Ullevål, men som også var spesialist i nevrologi og dessuten svært interessert i faget). Jansen skrev også to arbeider om Creutzfeldt-Jakobs sykdom sammen med Georg Herman Monrad-Krohn (professor og sjef for Nevrologisk avdeling på Rikshospitalet fra 1921–1954). Mange patologer/nevropatologer ble opplært ved Hjernelaboratoriet. Etter 14 år med nevropatologi fant Jansen ut at det ble for mye for personalet å drive full nevropatologisk service samtidig som de drev eksperimentell hjerneforskning og dessuten hadde full undervisning i generell anatomi. Nevropatologi fikk etter hvert individuell status på flere sykehus. Denne virksomheten ved Hjernelaboratoriet ble derfor nedlagt.

Det var lillehjernen som var Jansens fremste interessefelt innenfor nevroanatomien. Den første artikkel om lillehjernen kom i 1931, og senere påviste han i to epokegjørende arbeider sammen med Alf Brodal at lillehjernen kan deles i tre sagittale funksjonelle soner (3, 4). Senere fulgte flere betydningsfulle bøker om cerebellum: «Aspects of Cerebellar Anatomy» (5) og «Das Kleinhirn» (6). Men ett bokverk står i en særstilling: Olof Larsell (berømt svensk nevrokirurg som blant annet konstruerte en meget populær stereotaktisk ramme) var en nær venn av Jansen. Han arbeidet i årevis med et stort prosjekt i komparativ nevroanatomi – de tre bindene «From Myxino-

ids through birds» (7), «From Monotremes through Apes» (8) og «The Human Cerebellum» (9), med samletittelen «The comparative anatomy and histology of the cerebellum». Larsell døde mens prosjektet ennå var langt fra fullført. Jansen gjorde alle de tre bindene ferdige. I tråd med sin beskjedne og tilbakeholdne personlighet insisterte han på bare å stå som redaktør, og med Larsell som eneforfatter på de to første, selv om det var Jansen selv som hadde skrevet en stor del av alle bøkene.

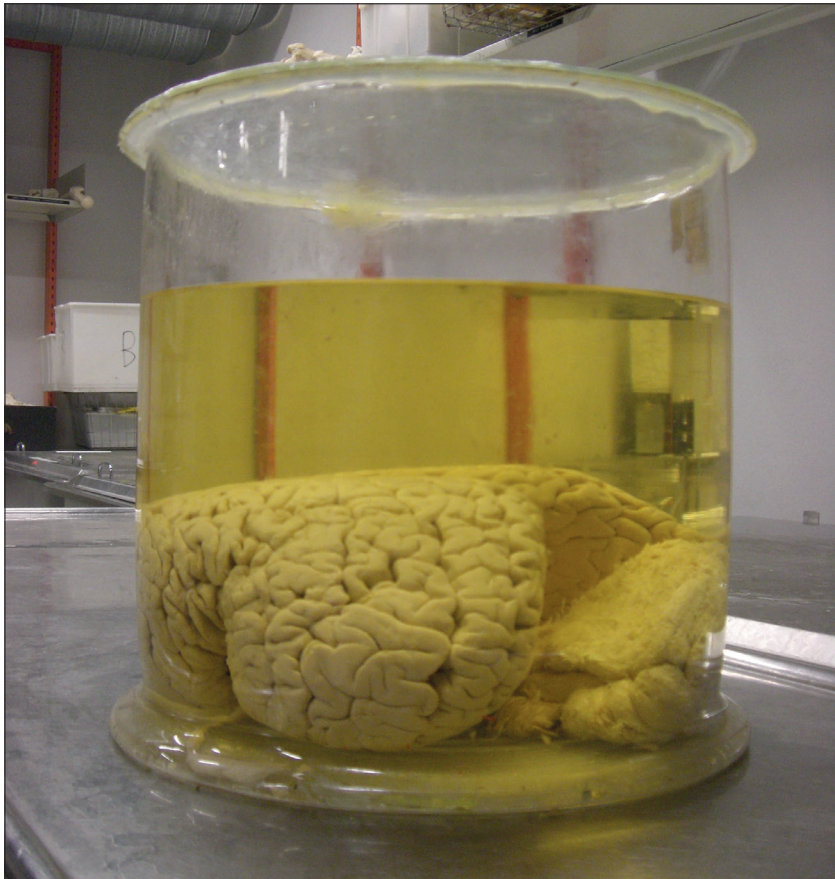
Interessen for komparativ anatomi viste seg tydelig i Jansens arbeider. Han mente at det var en nasjonal oppgave å forske på hvalens sentralnervesystem. Allerede som ung var han med på hvalfangst i Nordishavet og etablerte gode kontakter i fangstmiljøet. Sannsynligvis var han aldri selv med på hvalfangst i Antarktis, men han lagde avtale med fangstekspedisjoner slik at han fikk i alt 300 voksne hvalhjerter og hvalfostre til Anatomisk institutts samlinger (fig. 2). Han bygde også opp en stor samling av hjerne- snitt og andre histologiske snitt både fra hvaler og en rekke andre arter.

Illegalt arbeid under krigen

Jan Birger Jansen var fortsatt prosektor i anatomi da krigen kom. I ettertid har det vist seg at han spilte en helt sentral rolle i den norske motstandskampen. Hans virkelige betydning var lenge helt ukjent, og siden han aldri snakket om det, vil vel mange sider av hans virksomhet også forbli ukjente. Tore Gjelsvik var direktør ved Polarinstituttet og hadde en felles interesse med Jansen for hval. Gjelsvik var selv meget sentral i Hjemmefronten og har skrevet boken «Hjemmefronten. Den sivile motstand under okkupasjonen 1940–1945» (10). Der skriver Gjelsvik: «... i kraft av sin personlighet, kampvilje og dømmekraft ... (var Jansen) en av søylene i motstandskampen.» En annen som har skrevet om dette, er den amerikanske nevrologen Maynard Cohen, tidligere president i American Academy of Neurology og forfatter av boken «A stand against tyranny» om norske legers motstandsarbeid under krigen (11):

«Few loyal Norwegians, if any, contributed more to their country's underground efforts than did Dr. Jan Jansen – yet even those closest to him in the Home Front were oblivious to the full extent of his involvement. Jansen served as policymaker, advisor to his fellows in the Resistance, political and military analyst, shaper of opinion, and linchpin of the clandestine press – all in the quiet, unassuming manner that was both characteristic of him and critical to keeping his activities undetected.»

Siden Jansen selv fortalte svært lite og heller ikke Tore Gjelsvik kjente Jansens handlinger i detalj, er mye av Jansens aktivitet under krigen fortsatt uavklart. Innholdet i de følgende avsnitt bygger særlig på Gjelsviks redegjørelse (10),

Figur 2. En av mange hvalhjernner Jan Jansen skaffet til Anatomisk institutts samlinger. Foto: Espen Dietrichs.

supplert med informasjon fra Cohen (11) og fra egne samtaler med flere leger og universitetsansatte som selv deltok i motstandskampen. Det som er sikkert, er at Jansen umiddelbart etter krigsutbruddet begynte med motstandsarbeid (Figur 3). Men motstandsbevegelsen fikk ingen offisiell eller formell ledelse før mot slutten av krigen. Selv om motstanden hadde begynt rett etter invasjonen, var det en episode den 25 september 1940 som satte fart i arbeidet. Da holdt Reichskommissar Josef Terboven en tale der han forbød alle andre partier enn Nasjonal Samling. Dette førte umiddelbart til stiftelsen av en skjult «Norsk Front», eller R-gruppen, for å skape en bred sivil motstand og samtidig lede og koordinere arbeidet mot tyskerne. Jansen var sentral i R-gruppen helt fra begynnelsen. På initiativ fra Einar Gerhardsen begynte de å gi ut en navnløs informasjonsbulletin hver 14. dag. Denne

Figur 3. Anatomisk institutt lå i Aulabygningen, på høyre side av Aulatrappen. Her, og på loftet over Aulaen, arbeidet Jan Jansen både akademisk og i det skjulte som motstandsmann. Foto: Philip Gabrielsen, Wikimedia Commons.

ble senere kalt *Bulletinen*. Den ble den «offisielle» informasjonskanalen fra ledelsen av motstandsbevegelsen, selv om det også fantes en rekke andre illegale aviser. Jansen var ansvarlig for *Sambandsgruppen* som distribuerte *Bulletinen* og flere andre illegale aviser, og som sørget for kontakten fra R-gruppen til distriktskontaktene. Jansen var i denne perioden *Husfar* på *Blindern Studentterhjem*, noe som i denne sammenheng var svært nyttig. Studenter på hjemtur var perfekte som kurérer fordi de hadde tillatelse til å reise ut av Oslo. Andre kurérer som ble brukt, var for eksempel pålitelige jernbanefolk, bussjåfører, folk på kystrutene og forretningsreisende.

En liten anekdote fra begynnelsen av krigen: Jan Jansen var på vei bortover *Drammensveien* like nedenfor *Slottet* da en tysk tropp kom marsjerende. «Fy fanden» sa han, og spyttet på gaten. Noen forbigående sladret til tyskerne, som umiddelbart ville anholde Jansen. Men Jansen hadde innerlommen full av illegalt stoff til *Bulletinen*. Derfor fortalte han at han var lege og at han var tilkalt til et nødtilfelle ved *Røde Kors klinikk* i *Frederik Stangsgate*. Tyskerne trodde ikke helt på ham og insisterte på å følge ham til sykehuset. Da de kom frem, møtte de en lege som var tidligere elev av Jansen og som raskt oppfattet situasjonen og bekreftet historien.

Likevel måtte Jansen møte for retten tiltalt for tyskfiendtlig oppførsel. Der hadde han fått med seg en advokat fra motstandsbevegelsen som hevdet at Jansen hadde magesår og spyttet på grunn av sure oppstøt. Som bevis hadde advokaten med en liten flaske saltsyre som han bød den nazistvennlige dommeren å drikke, for å vise at det ikke lar seg gjøre å ha syre i munnen uten å spytte. Jansen ble frikjent! (11)

I 1941 og 1942 førte en rekke arrestasjoner til at R-gruppen opphørte å fungere som sentrum for den sivile motstand. En landsomfattende motstandsorganisasjon utviklet seg bl.a. fra fagbevegelsen, ledet av koordinasjonskomiteen – KK. Dessuten dannet sentrale motstandsfolk «Kretsen» for å samle hjemmefront og utefront og gi støtte til Regjeringen i London. Jansen samarbeidet tett med både i Kretsen og KK – og han ble selv ett av de sentrale medlemmene i begge.

I begynnelsen av 1942 rullet tyskerne opp både redaksjonen og trykkeriet til Bulletinen. Tore Gjelsvik beskriver det slik:

«Jansen klarte så det mesterverk i hele to år fremover å redigere Bulletinen ganske alene, og få den stensilert uten at vi, hans nærmeste medarbeidere i distribusjonsapparatet ante noe om hans redaktørrolle.» (10)

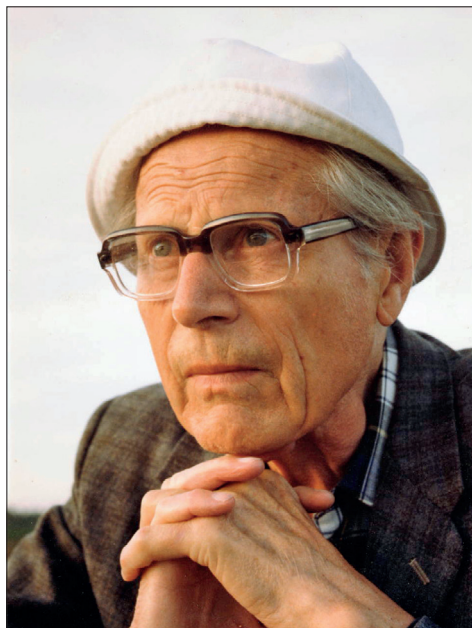
Jansen og Gjelsvik dannet i februar 1944 sammen med to andre et felles sekretariat for Kretsen og KK. I mai ble dette arbeidet endelig formalisert. Sekretariatet ble da til Hjemmefrontledelsens sekretariat – HLS – og hele organisasjonen ble etter hvert omtalt som Sivorg (den sivile motstandsorganisasjonen, i motsetning til den militære motstandsorganisasjonen, Milorg).

I mai 1944 sprakk en kollega fra Universitetet under avhør med tortur, men han klarte å sende beskjed fra fengselet om at Jansens navn var avslørt. Jansen fikk umiddelbart fraktet hele familien (kona Helene og deres tre barn) til hjemstedet Horten, og han fikk deretter ordnet med båttransport til Sverige, først av familien og deretter av seg selv. Før han dro, ordnet han med å overføre alle funksjonene sine til andre i hjemmefronten. Tore Gjelsvik, som overtok Bulletinen, forteller:

«Jeg ble nærmest målløs, selv jeg, hans nærmeste i arbeidet med å distribuere Bulletinen helt fra starten av og som hadde vært i kontakt med ham nesten daglig i fire år, hadde ikke tenkt meg muligheten av det. Men det var ikke bare overraskelse som fylte mitt sinn under denne samtale. Etter at jeg overtok ledelsen av Koordinasjonskomiteen, hadde Jansen vært min uunnværlige, daglige rådgiver. Nå skulle jeg være ham foruten ...» (10)

I april 1945 reiste Jansen tilbake til Oslo og sluttet seg umiddelbart til den indre krets i Hjemmefrontens ledelse, slik at han kunne bidra ved de viktige beslutninger som ble tatt helt på tampen av krigen, i nært samarbeide med

Figur 4. Jan Jansen som gammel. Foto: Privat/Jan Jansen junior.

de norske myndighetene i London og med de allierte. Han gikk også inn i Informasjonskomiteen, som var dannet av Milorg og Sivorg sammen for å utrede spørsmål fra Regjeringen i forbindelse med overgangstiden.

Etter krigen

Rett etter krigen, i 1945, ble Jan Jansen utnevnt til professor og instituttbestyrer på Anatomisk institutt. Dette var han frem til 1966, da han ble pensjonist og professor emeritus (Figur 4). Under Jansens ledelse utviklet Anatomisk institutt seg videre, og han lyktes med gradvis å øke instituttets tekniske og akademiske personale og ressurser og stimulere til et utstrakt internasjonalt vitenskapelig samarbeide (2). I hele denne perioden og i årene etterpå spilte han en viktig rolle som grunnlegger av det neurobiologiske forskningsmiljøet i Oslo – et bredt internasjonalt miljø som har blomstret videre, skutt knopper, og som i dag står sterkt på mange forskjellige områder. For sin medisinske innsats ble han utnevnt til æresmedlem både i Norsk neurologisk forening og i American Neurological Association, men særlig med tanke på sin innsats under krigen kan Jan Birger Jansen virkelig kalles en grå eminense.

På slutten utviklet Jansen Alzheimers sykdom, men han fortsatte å interessere seg for komparativ anatomi og hvalens lillehjerne. Sin siste vitenskapelige artikkel publiserte han sammen med Kirsten Osen etter at han

hadde fylt 86 år. Det var en studie fra hjernestammen hos bardehval, tryk-
ket i *Journal für Hirnforschung* i 1984 (12). Jan Birger Jansen døde den
24. november 1984.

Selv som gammel og dement beholdt han humoren, og med et smil
siterte han for vennene ved Anatomisk institutt en setning en kollega hadde
skrevet til ham: «*I have a few brain cells left and they give me a lot of fun*».

Litteratur

1. Dietrichs E. En grå eminense – om hval, illegalt arbeid og lillehjernen. *Axonet*. 2013; 63: 16–23.
2. *Anatomisk institutt Universitetet i Oslo 1815–1965*. Oslo: Universitetsforlaget, 1965.
3. Jansen J, Brodal A. Experimental studies on the intrinsic fibers of the cerebellum. II. The cortico-nuclear projection. *J. Comp. Neurol.* 1940; 73: 267–321.
4. Jansen J, Brodal A. Experimental studies on the intrinsic fibers of the cerebellum. The cortico-nuclear projection in the rabbit and the monkey (*Macacus rhesus*). *Norske Vid. Akad. Avh. I Mat. Nat. Kl. 3* 1942: 1–50.
5. Jansen J, Brodal A, red. *Aspects of cerebellar anatomy*. Oslo: Johan Grundt Tanum, 1954.
6. Jansen J, Brodal A. *Das Kleinhirn*. Berlin-Heidelberg: Springer, 1958.
7. Larsell O (Jansen J, red.). *The comparative anatomy and histology of the cerebellum: From myxinooids through birds*. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1967.
8. Larsell O (Jansen J, red.). *The comparative anatomy and histology of the cerebellum: From monotremes through apes*. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1967.
9. Larsell O, Jansen J (Jansen J, red.). *The comparative anatomy and histology of the cerebellum: The human cerebellum, cerebellar connections, and cerebellar cortex*. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1972.
10. Gjelsvik T. *Hjemmefronten. Den sivile motstand under okkupasjonen 1940–1945*. Oslo: Cappelen, 1977.
11. Cohen MM. *A Stand Against Tyranny: Norway's Physicians and the Nazis*. Detroit: Wayne State University Press, 1997.
12. Jansen J, Osen KK. Morphogenesis and morphology of the brain stem nuclei of Cetacea. II. The nuclei of the accessory, vagal and glossopharyngeal nerves in baleen whales. *J Hirnforsch.* 1984; 25: 53–87.

Espen Dietrichs
Nevrologisk avdeling
Oslo universitetssykehus
og
Universitetet i Oslo
espen.dietrichs@medisin.uio.no